

ERDEM DUYGUSUNUN KÖKENİ

Erdemliğin kaynağı duygusal mı, yoksa mantıksal mıdır? Ne zaman ortaya çıkar?

Joseph ALPER

18 aylık Julie, Brian adlı bebeğin evlerine konuk olarak geldiğinde sevindi. Ama yabancılarla pek alışık olmayan Brian, yumruklarını yere vurup ağlamaya başlayınca Julie'nin sevinci birden uçup gitti; vücudu kasıldı, yüzü üzgün, şaşkın ve ürkek bir ifade aldı. Küçük kız, önce Brian'ın saçlarını okşamaya girişti, sonra da kendi annesinin elini tutup, onu Brian'ın yanına getirdi. Julie'nin annesi ise çok geçmeden, kızının tedirginliği nedeniyle Brian'ı başka bir odaya götürdü.

Küçük Julie'nin davranışları, ABD Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsü'nün yürüttüğü araştırmalara bağlı olarak, annesi tarafından sürekli bir biçimde izlenip saptanmaktaydı: Julie, küçük arkadaşının tedirginliğinden etkilenip onunla ilgilenmişti. Daha da önemlisi, Julie bir adım daha ileri gitmiş, kendisine açık bir yararı olmadığı halde Brian'ın tedirginliğini gidermek istemişti. Gerçekten de Julie'nin eylemine "pro-sosyal", yani başkalarının yararı için yapılan davranışların ön-belirtileri denilebilir. Pek çok ruhbilim uzmanına göre bu gibi belirtiler, "erdem" duygusunun gelişiminin başlangıcıdır.

Başkalarının duygularından etkilenmenin göstergeleri bebeklerde de bulunmaktadır: Bir hastanenin o ana kadar sessiz olan bebek odasında görevli bir hemşire, elindeki biberon şişesini yere düşürmüş, kırılan şişenin çıkardığı ses dışında sessizlik bozulmamıştır. Ama bir süre sonra yeni doğmuş bebeklerden birisi ağlamaya koyulmuş derken önce onun yanındaki bebek, sonra odanın ortalarında yatan iki bebek ağlamaya katılmış, bir kaç dakika sonra oda, hepsi de yatıştırılmak isteyen düzinelerle bebek sesiyle çınlamaya başlamıştır. Daha ileri yaştaki çocuklar, meramlarını sözle anlatabildiklerinden, onlardaki duygusal etkilenmenin kanıtları çok daha açık-seçiktir.

Küçük çocuklar başkalarının tedirginliklerini algılarlar ve sonuçta kendileri de tedirgin olurlar. Başkalarının duygularını algılamak, yetişkinler için olağandır. Oysa ruhbilim uz-

manlarının çocuklarda duygusal gelişmeye ilgi duymaları, (mantıksal gelişme konusunun aksine) oldukça yenidir ve ancak bir kaç yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu alandaki araştırmalar, çocuklarda duygusal etkilenmenin erken çağda geliştiğini göstermiş bulunmaktadır. Hatta bazı araştırmacılar, bu gibi davranışların tıpkı ağlama ve meme emme gibi doğuştan olduğuna inanıyorlar.

Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsü'ne bağlı Ruhsal Gelişim Araştırmaları Laboratuvarı'nın şefi olan Marian Radke-Yarrow ile çalışma arkadaşı Carolyn Zahn-Waxler, yaptıkları deneyler sonucunda 15 aylık bebeklerin bile karmaşık duygusal etkilenme davranışları gösterdiklerini ortaya koymuş bulunmaktadır. Radke-Yarrow bu konuda: "Bebeğin kişilik yapısına bağlı olarak bu dönemi izleyen 3-6 yıl içinde bu gibi duygusal etkilenmeler "pro-sosyal", ya da erdemli davranışlar dediğimiz davranışlara dönüşmektedir" diyor. Araştırmacılar ayrıca, çocuklarda duygusal dereceleri, başkalarının tedirginliklerine gösterdikleri tepkilerin çeşitleri, vb. gibi, duygusal etkilenme nitelikleri arasında da önemli farklılıklar saptamışlardır.

Öte yandan uzmanlar, erdem duygusunun gelişmesini böyle erken çağda başladığı ve duygusal etkilenmenin bunda rolü olduğu konularında görüş birliğinde değildiler: Clark Üniversitesi ruhbilim uzmanlarında William Damon, çocuklarda ileride gelişecek erdemli davranışların ilk göstergelerinin, "üleşim adaleti" adı verilen, eşyalar üzerindeki sahiplik çekişmesini çocuğun çözme yöntemi olduğunu ileri sürmektedir. Buna

karşılık pek çok ruhbilim uzmanı, dürüstlük, hak ve adalet gibi kavramların yanında; iyi yüreklilik, acıma, başkalarının hislerine saygı gösterme gibi duyguların da "erdemli davranışlar" tanımına katılması gerektiğinden yanadırlar.

Çocuklarda erdem duygusunun gelişimini ortaya çıkarıcı çağdaş çalışmalara girişen ilk ruhbilim uzmanı, Jean Piaget'tir. Gerçi Piaget aslında araştırmalarının ağırlığını çocuklarda mantıksal gelişme ve bilinçlenme yeteneklerine yöneltmiştir; ama bu çalışmalarına bağlı olarak erdem duygusunun gelişmesiyle de ilgilenmiştir. Ona göre, çocuklarda erdemle ilgili konularda kararlar vermeyi de kapsayan toplumsal olgunlaşma iki ögeye bağlıdır: Bunlar, davranışları yönlendiren kural ve örneklerin öğrenilmesi ve bu kural ve örneklerle dayanılarak karşılaşılan sorunların çözülmesi, sonuçlandırılabilenleridir.

Piaget'in, çocuklarda erdem duygusunun gelişmesinden çok, bilinç gelişmesinin üzerinde durmasına karşın, onun çalışmaları başka araştırmacılara esin kaynağı olmuştur. Örneğin Harvard Üniversitesi ruhbilim uzmanlarından Lawrence Kohlberg de, çocukların erdem konularındaki yargı yeteneklerini ortaya çıkarmak ve onların bu alanda sonuca varmada kullandıkları mantık yöntemlerini öğrenmek üzere, Piaget'in kullandığı gibi, içinde çeşitli seçenekler bulunan öykülerden yararlanmıştı. Bu seçenekli öykülerden birisi şöyledir:

"Avrupa'da bir kadın, yakalandığı özel bir kanser türü nedeniyle ölmek üzeredir. Doktorların onu kurtaracağını umdukları son çare, aynı kentte oturan bir eczacının yeni bulduğu radyumlu bir ilaçtır. İlaç aslında pek ucuza mal olmamaktadır; ama eczacı da ilacı maliyetinin 10 katına satmaktadır. Eczacı hammadde olan radyumu 200 dolara aldığı halde, ilacın ufak bir dozu için 2.000 dolar istemektedir. Hastanın kocası Heinz,

tanıdığı herkese borç almak için başvurmuş, ancak paranın yarısını toplayabilmiştir. Heinz, eczacıya giderek karısının ölmek üzere olduğunu, ilacı daha ucuza satmasını veya borca vermesini istemiş; oysa eczacı ona: "Olmaz, ilacı ben buldum ve onu satarak zengin olacağım" cevabını vermiştir. Bu durum karşısında Heinz, umutsuzluğa kapılarak bir gece eczanenin kapısını kurmuş ve karısı için gerekli olan ilacı çalmıştır.

Bay Heinz bunu yapmalı mıydı? Neden?"

Kohlberg, sorulara aldığı cevaplara dayanarak, erdem duygusunun gelişmesinde altı belirgin aşama saptamıştır: Bunlardan ilkinde, kararlar yalnızca belli bir eylemin cezalandırılma olasılığına göre verildiği halde, en üst düzey olan altıncısında erdem konusundaki karar ve yargılarda kişinin "prensipleri" ağırlık taşır. Yine Kohlberg'e göre, 10 yaş dolayındaki çocukların büyük çoğunluğu, mantıklı düşünme yetenekleri henüz gelişmediğinden ikinci aşama düzeyindedirler. Ancak diğer ruhbilim uzmanları, Kohlberg'i, erdem duygusunun bireysel ve toplumsal kökenlerini göz ardı etti diye eleştiriyorlar; ayrıca, araştırmalarında kullandığı seçenekli öykülerin küçük çocuklara göre fazla karmaşık ve onların günlük yaşamlarından uzak olduğunu ileri sürüyorlar.

Bu konuda Nancy Eisenberg: "Çocuklar mantıklı düşünemezler ve bencilce güdülerinden başka kurallara göre erdemli yargılara varamazlar diyenlere, bizim okul - öncesi çocuklar üzerinde yaptığımız gözlemler en iyi cevaptır" diyor. Eisenberg'in yönettiği araştırmada 4 - 5 yaşlarındaki 35 çocuğa çeşitli öyküler anlatılmış; bu öykülerdeki seçeneklerden kendilerine yarayan, ya da özveri gerektirenlerden birini seçmeleri istenilmiştir. Bu öykülerden birisi şöyledir.

"Mary, bir gün arkadaşının doğum günü eğlencesine giderken, düşüp ayağını incitmiş bir kıza rastladı. Kız, Mary'nin ailesinin gelip onu doktora götürmesi için evelerine giderek haber vermesini istedi. Ne var ki Mary, kızın ailesine haber vermek için onların evelerine giderek doğum günü eğlencesine geç kalacak, dondurmaya, pastaya ve tüm oyunlari kaçıracaktı. Bu durumda Mary ne yapmalı? Neden?"

Araştırmaya katılan çocukların hepsi, zaman zaman da olsa bu tın seçenekli öykülere baskalarının yararına uygun

cevaplar vermişlerdir. Gerçi içlerinden sadece bir kaç başkalarının yararına yönelik mantığı sürekli kullanmışlardır; ama Eisenberg, hepsinin bu yeteneğe sahip olduklarını belirtmektedir. Özveriyi vurgulayan bir cevap örneği şöyledir: "Mary gidip o kızın ailesini getirmelidir. Çünkü kızın canı acıyor ve yardıma ihtiyacı var."

Kohlberg'in kuramı bu tip mantığa ağırlık vermemektedir. Buna karşılık Hoffman: "Çocuk oyunlarında görülen duygusallıkların, gelişme sürecindeki önemini ve duygusal etkilenmeyi kabul etmezsek, Nancy ve Marion'un küçük çocuklarda gözlemledikleri davranışları da açıklayamayız" demektedir.

Hoffman'ın bu savı, onun kuramının daha önceki kuramlardan ayrıldığı noktayı da belirlemektedir: Hoffman da kendinden öncekiler gibi, başkalarını taklit etme ve kendini başkalarından ayırt edebilmenin, erdemli davranışların gelişmesinde gerekli olduğunu benimsemekte, ancak bunların yanında çocuğun içinden gelen duyguların ve özellikle duygusal etkilenmenin de erdemli davranışlara kaynaklık ettiğini eklemektedir.

Hoffman, kendi kuramına, duygusal etkilenmenin doğuştan olduğunu öne sürerek giriyor ve hastanenin bebek odasındaki toplu ağlama gibi örnekleri görüşüne kanıt olarak gösteriyor. O da araştırmaları sırasında bir arada bulunan yeni doğmuş çocuklardan birisinin ağlamaya koyulmasının çoğunu ağlamaya başlattığını, oysa aynı şiddetteki başka bir sesin aynı sonuca yol açmadığını saptamış bulunuyor. Bebekler, kendi benlikleriyle başkalarınınkini tam olarak ayırt edemediklerinden, başkalarının tedirginlikleri onlarda da aynı olumsuz duyguları doğurur. Örneğin bir başka çocuğun düşün ağladığını gören 11 aylık bir kızın, dudaklarını ağlayacak gibi büzdüğü, baş parmağını ağzına götürdüğü ve sanki kendi canı yanmış gibi koşup annesinin kucağına sığındığı gözlenmiştir.

Bir yaşını doldurmak üzere olan çocuklar, kendilerinin fiziksel yönden başkalarından ayrı bir kişiliğe sahip olduklarının bilincine varmaya başlarlar. Bu aşamaya gelmiş çocuklar, tedirgin durumda olanın bir başkası olduğunu anlarlar, ancak onun duygularının da kendilerinininki gibi olduğunu varsayarlar: Küçük Julie, Brian'ın tedirginliği karşısında kendi annesini ona götürürken Brian'ın duygusal isteğinin kendisininininki aynı olduğunu düşünmüştür.

Başkalarını taklit, 4-5 yaş dolayında görülmeye başlar ve duygusal etkilenmenin gelişmesinde önemli bir rol oynar. 7-8 yaşlarına erişen çocuklar ise, artık kendi duygularını başkalarınıninkilerden daha iyi ayırabilirler ve başkalarının yararına olan davranışlara yönelmeye başlarlar. Bu yaşlardaki çocuklar, duygularla soyut olarak da ilgilenebilirler.

Duygusal etkilenmeye bağlı suçluluk duygusu, yani başkalarını üzme sebep olmanın tedirginliği de erken yaşlarda ortaya çıkar. Hoffman bu konuda: "Aileler, çocukların-

daki bu suçluluk duygusundan yararlanarak, onlardaki erdem yargılarını sağlamlaştırabilirler" demekte ve "Amaç, yanlış davranan çocuğu eğitmek ve itaat sağlamak yanında, onun yanlış davranışından olumsuz yönde etkilenen kişi için çokta sevgi ve yakınlık uyandırmaktır" diye eklemektedir: "Johnny'ye kötü sözler söylemelisin; çünkü bu onun incitir. Oysa sen kendin böyle bir incinmeyi ister misin?" gibi.

Bu konuda Radke Yarrow ve Zahn Waxler de, davranışlarının gerekçelerini sürekli olarak açıklayan ana-babaların çocuklarında, duygusal etkilenmenin daha iyi geliştiğini gözlemlemiş bulunmaktadırlar.

Yine Hoffman'a göre duygusal etkilenmenin oluşumunda ve iletişimde birbirinden farklı ve değişik yollar bulunmaktadır. Yeni doğmuş bebeklerden birisinin ağlaması, diğerlerinin de ağlamalarına yol açar. Bu davranış doğuştan da olabilir. Daha ileri yaşlarda ise kişinin bir olay karşısında duygusal yönden etkilenip etkilenmemesi, onun mantıksal yetenek düzeyine ve geçmiş deneyimlerine bağlıdır. Bir kimse başkasını tedirgin görünce üzülür; çünkü bu ona, geçmişteki benzer durumlarda kendi çektiği acıları hatırlatır. Ya da duygusal etkilenme, kişinin kendisini karşındakinin yerine binliçli olarak koymasından kaynaklanır.

Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsü araştırmacılarının kullanmaya başladıkları ve şimdiye kadar kullanılmamış olan yeni bir araştırma yöntemi için pek çok uzman: "Bununla, çocukların davranışları hakkında pek zengin ve değerli bilgiler sağlanabiliyor" diyorlar: Radke Yarrow ve Zahn Waxler, bu alandaki sorulara cevap bulmak amacıyla anneleri, "araştırma görevlileri" olarak yetiştirmeyi; her annenin bir kaç ay süreyle kendi çocuğunu (veya çocuklarını) olağan ve gündelik çevre içinde gözlemlmelerini düşündüler. Bu durumda her gün gözlem yapılacağından, belli tarihler arasında davranış karşılaştırmaları yerine, gelişmeler sürekli olarak izlenebilecekti. Ayrıca bu yeni yöntem, çocukların zaman zaman anlayamadıkları, anlasalar bile tam cevaplamakta güçlük çektikleri "seçenekli öyküler" kullanma gereğini de ortadan kaldıracaktı.

Bu yöntemin uygulandığı araştırmaların ilkinde, 24 an-

ne, ses kaynağına yakın yararlanarak çocukların yaşadığı günlük çevrede doğan (ağrı, üzüntü, korku, öfke, vb. gibi) tedirginlikleri düzenli olarak gözlemleyip saptadılar. Araştırmanın başlangıcında çocukların bazıları 10, bazıları 15, bazıları ise 20 aylıktı. Görevli araştırmacılar, 9 ay süren gözlem süresince üçer haftalık aralarla evlere uğrayıp, hem annelerin saptadıkları gözlemleri denetlediler, hem de çocuklara bir takım yapay tedirginlik deneyleri uyguladılar. Bu sonuncu uygulamaların nedeni annelerin gözlemlerini doğrulamaktı. 6-7 yaşındaki çocuklarda ise araştırmalar üçer aylık süreler için uygulandı.

Birbirini izleyen bu araştırmaların sonucunda, erdem duygusunun gelişmesi konusunda bazı ortak özelliklerle birlikte, kişiden kişiye değişen farklarda görüldü: Buna göre, birinin tedirginliğini gören küçük çocukların ilk tepkileri, susmak, gerginlik, huzursuzluk, ağlama oluyordu. Bu, çocuğun 10-14 aylık dönemi sırasında görülüyordu ve aynı yaş dönemi içinde eylemli davranışlar yok gibiydi. Daha sonraki aylarda genel tedirginlikten doğan ağlamalar azalıyor, 20-29 aylık çocuklarda bu durum çok az görülüyor; bunun yerine çocuk, tedirgin olan kişiye karşı bilinçli ve olumlu davranışlar gösteriyordu. Bu davranışlar, başlangıçta dokunma ve okşama gibi basit eylemlerdi ve denemelerde katılan 1 yaş dolayındaki çocukların hepsi de bunları zaman zaman uyguladılar.

İki yaş döneminin ikinci yarısında ise çocuklar, tedirgin kişilerle daha yakından ilişki kuruyor; onları kucaklıyor, üçüncü bir kişinin yardımını istiyor, tedirginliğin nedenini araştırıyor, kişiye armağanlar veriyorlardı. Armağan konusuyla ilgili olarak Radke Yarrow: "Çocuk bu armağanları rastgele seçmiyor; sunulan armağanlar bazan alacak olana, bazan da verene uygun oluyor" diyor. Yine aynı araştırmanın sonuçlarına göre, bu ilk davranışların çelişmesinde taklit önemli bir rol oynamaktadır: Bir annenin belirttiğine göre, kendisi, dirseğini bir yere çarpıp canı acıyınca, küçük bir çiğlik atarak dirseğini ovmuş; bunu gören çocuğu da kendi canı acımışçasına bir ifade takınarak, önce kendisinin sonra da annesinin dirseğini ovuştur. Bu duruma göre, olayın kahra-

manı küçük çocuk, kendi benliği ile başkalarının varlığı arasındaki farkı yeni yeni kavramaya başlamaktadır.

Bazı çocuklar hem kendi kişilikleri, hem de başkalarının davranışlarına gösterdikleri tepkiler yönlerinden daha duygusaldırlar. Bazıları da pek az duygusal tepkiler gösterir; bunun yerine inceleme, araştırma, durumla ilgili sorular sorma gibi mantıksal yaklaşımlar sergilerler. Bazıları ise bu gibi ilişkilerde saldırganca davranırlar: Örneğin arkadaşlarını tedirgin eden kişiyi döverler, ana-baba arasındaki bir tartışma sırasında birinden birini iterler, annenin ağlamasına neden olan gazeteyi yırtarlar, vb... Bir diğer grup çocuk, tedirginliğe yüz çevirir, tedirginlik kaynağından kaçıp uzaklaşarak ondan kurtulmaya çalışır.

İki yaş dolayındayken ileri derecede dışa dönük ve duygularını açığa vurucu özellikle olan çocuklar, yedi yaşlarında da bu davranış özelliklerini geliştirerek sürdürürler. Aynı şekilde, tedirginlikten kaçarak onu önlemeye çabalayanlar, bu davranışlarını 5 yıl sonra da devam ettirirler. Yine bu araştırmalar, çocukların erdem bilinçlerinin gelişme hızında da farklılıklar olduğunu göstermiştir. Bu konuda Radke Yarrow: "Saptadığımız bulgular, çocukların ayrı ayrı incelenmelerinin ne kadar gerekli olduğunu gösterdi, çünkü ortaya çıkan sonuçlara göre; gruba aynı gözle bakıldığında, her çocuğa uyacak ortak ve tipik bir gelişme süreci olmadığını gördük" demektedir.

Arizona Eyalet Üniversitesi'nin Çocuk Araştırmaları Laboratuvarı'na bağlı anaokulunda yaptığı araştırmalarda, Eisenberg de Ulusal Akıl Sağlığı Enstitüsü'nün sonuçlarına benzer sonuçları elde etmiş bulunuyor: Eisenberg, kendi topladığı verileri değerlendirirken, iki grup çocuğun davranışlarının, diğerlerinden belirgin olarak ayrıldığını ortaya çıkarmıştır: Birinci gruptakiler, yalnızca kendilerinden istenirse yardım etmektedirler. Bunlar, genellikle içe dönük ve girişken olmayan çocuklardır. Diğer uçta olan ikinci grup çocuklarsa, hemen her zaman kendiliklerinden ve karşılık beklemeden dert ortağı olmaya hazırdırlar. Bunlar da girişken ve dışa dönük yapıdadırlar. Bu son gruptakiler, erdem bilinci testlerinde de yaşlarının üstünde bir düzey tutturmuşlardır. Erdemli davranışların gelişmesinde duygusal etkilenmenin rolünü savunan araştırmacılar, bunun, pek çok etkenden yalnızca birisi olduğunu kabul ediyorlar. Bununla birlikte, doğuştan gelen bir davranış olan duygusal etkilenmenin, insanın kendi gereksinmelerine ve çıkarlarına karşın toplumun isteklerine uyabilmek demek olan "uygarca davranışların" kökeni olduğunu kabul etmek, hiç de yanlış gibi görünmüyor. Çünkü gerçek erdemli davranışlar da bunlar değil midir? Bu konuda Hoffman: "Uygurcak kavramıyla ilgili temel sorulardan birisi, "İnsanlar niçin birbirlerine yardım ederler?" sorusudur ve bunun cevabının temelinde duygusal etkilenme vardır" diyor.

SCIENCE 85'den özetleyerek çev: Melih ÖLÇER